

VELKÁ VÁLKA 1914–1918 A BŘEZOHORSKÝ RUDNÍ REVÍR

Úvodem

Poslední třetina 19. století a začátek století 20. byly ve znamení narůstajících rozporů mezi mocenskými bloky světa, které se snažily změnit dosavadní ekonomické, politické a vojenské rozložení sil a především získat nové kolonie a trhy. Tuto situaci snad nejvíce zostřovala radikální, konfrontační politika Německa, jehož ambice ohromně vzrostly po sjednocení země, a také Rakouska-Uherska, usilujícího zejména o rozšíření vlivu na Balkáně.

Dne 28. 6. 1914 byl spáchán v bosenském Sarajevě atentát na následníka rakousko-uherského trůnu Františka Ferdinanda d'Este a jeho ženu Žofii z Hohenbergu. Tento čin se stal záminkou k rozpoutání 1. světové války, někdy nazývané též Velká válka¹. Zprávu o atentátu sdělil starosta Příbrami JUDr. Max z Alemannů dne 1. 7. 1914 při mimořádném zasedání zastupitelstva. Ještě předtím přicházela na jednotlivé úřady a státní instituce řada tiskových materiálů a služební korespondence s označením „vertraulich“ – důvěrné, tajné, signalizující napjaté vztahy na poli domácí i zahraniční politické scény. Na sv. Jakuba dne 25. 7. 1914 se uskutečnila tradiční Příbramská pouť s okázalou hornickou parádou. Odehrávala se však v podivné atmosféře očekávání dalších událostí. Již v průběhu následujícího dne 26. července 1914, na sv. Annu, okolo 14. hodiny převzaly kompetentní mocenské, politické a správní orgány monarchie, na Příbramsku především Okresní hejtmanství v Příbrami, mobilizační telegram. Současně byly vyrozuměny městské a obecní úřady a jednotlivé poštovní stanice obdržely příkaz okamžitě vyvěsit mobilizační vyhlášku. Mezi prezentovanými vojenskými útvary nechyběl ani 102. benešovský pěší pluk, u kterého byla evidována značná část vojáků z Příbramska. Na železnici došlo k přerušení přepravy civilních osob a všechny vlaky jezdily jen s povolávaným vojskem. Také příbramské nádraží zažilo srdcervoucí scény při loučení rukujících se svými blízkými. Většina českých vojáků odjížděla totiž s velikou nechtí a odporem hájit zájmy mocnářství. O dva dny později skutečně vypovědělo Rakousko-Uhersko Srbsku válku. Lokální konflikt přerostl záhy do celosvětových měřítek. Takzvané Centrální mocnosti, Rakousko-Uhersko, Německo a jejich satelity (Turecko, Bulharsko a další) bojovaly se zeměmi Dohody (spojencem Srbska carským Ruskem, Francií, Velkou Británií, Belgií, Japonskem, od roku 1915 s Itálií, od roku 1917 s USA a dalšími). Ve válce proti sobě

¹ Hornické muzeum Příbram (dále HM PB), fond Sběrka dokumentace (dále Sb. dok.), 1. světová válka. GALANDAUER, Jan. *František Ferdinand d'Este*. Praha 1993, s. 162–220. KOLEKTIV AUTORŮ (dále KOL. AUT.). *Dějiny země Koruny české*. II. díl, Praha 1992, s. 139–166.

stálo přes 70 milionů vojáků, z nichž přibližně každý šestý nebo sedmý zahynul. Jen z území současného příbramského regionu se počet mrtvých a nezvěstných odhaduje na několik tisíc. Němými svědky nesmyslného zabíjení jsou dnes pomníky a památníky obětem 1. světové války, roztroušené ve většině obcí regionu. Z Příbrami položilo život v boji, zemřelo na následky zranění a nemoci nebo zůstalo nezvěstných 252 mužů, podle některých pramenů 260. Z Březových Hor se již nikdy nevrátilo domů 134 vojáků, z hornických vsí v okolí – z Podlesí 29, z Orlova 11, z Obecnice přes 50, z Bohutína, Vysoké Pece, Havírny, Lázu, Kozičina a Tisové 107. Nemalé procento z řad obětí představovali horníci. Například ze vzpomínaného Orlova takřka 50%.

Důsledky světové války hluboce zasáhly do života všech lidí, vojáků na bojištích i jejich rodin a dalších civilistů v zázemí. Válečná opatření rázem odbourala mnohé demokratické, sociální a národnostní výdobytky, dosažené během předcházejících desetiletí².

Válečné poměry v březohorském rudním revíru

V strategicky důležitých průmyslových odvětvích tehdejšího Rakouska-Uherska, mezi něž náležel i C. k. a spolutěžařský Karloboromejský hlavní horní závod na stříbro a olovo v Příbrami, byla nastolena vojenská správa v čele s důstojníky rakousko-uherské armády (tzv. *militärische Leiter*), kteří měli dohlížet na těžbu a zpracování rud. Tuto funkci vykonával nejprve npor. Reiner a po něm por. Brendt, kteří kontrolovali řídicí činnost přednosta příbramského báňského závodu Ing. Aloise Zdráhala a jeho spolupracovníků a zároveň mu předkládali k realizaci jednotlivé požadavky vojenské správy. Ing. Alois Zdráhal patřil mezi uznávané a zkušené báňské odborníky; byl známý svými modernizačními postupy zejména v oblasti úpravnictví a hutnictví. Neměl tehdy snadnou úlohu v čele horního závodu. Musel disciplinovaně plnit všechny úkoly stanovené vojenskou správou, nejednou značně odtržené od běžné praxe. Zároveň se ale snažil i za těchto nepříznivých okolností postupovat s přihlédnutím k odborné stránce věci a alespoň takto částečně eliminovat největší ztráty v rámci provozu, a to i s ohledem na tehdy ještě hodně vzdálenou poválečnou budoucnost³.

Velká válka navíc zastihla březohorský rudní revír ve stádiu přetrvávající hospodářské krize, do které se naše hornictví dostalo v polovině 90. let 19. století poklesem ceny

² HM PB, fond Sb. dok., 1. světová válka.

Státní okresní archiv Příbram, fond Archiv města Březové Hory, Archiv města Příbram, Okresní úřad Příbram 1850–1945.

KOL. AUT. *Almanach vydaný při oslavě padesátiletého trvání státního koedukačního učitelského ústavu v Příbrami 1874–1924*. Příbram 1924, s. 3, 34–41, 126–132.

KOL. AUT. 27. *výroční zpráva státní čs. reálky v Příbrami*. Příbram 1937, s. 3–28.

KOL. AUT. *Jubilejní almanach gymnasia v Příbrami*. Příbram 1946, s. 10, 126, 136–146.

VELFL, Josef a kolektiv. *Legionáři z Příbramska*. Příbram 2002, s. 7–8.

³ VALTA, Karel. *Po stopách utrpení a slávy hornictva na Příbramsku*. Příbram 1936, s. 271–272, 293, 317, 321. VELFL, Josef a kolektiv. *Legionáři z Příbramska*. Příbram 2002, s. 11–17.

stříbra a dalších kovů na světových trzích po objevení bohatých nalezišť v zámoří, dále přechodem evropských států na zlatou měnu, vzrůstajícím napětím na mezinárodní politické scéně v předvečer 1. světové války, jakož i ztrátami způsobenými březohorskou důlní katastrofou v roce 1892, která si vyžádala vedle obrovských materiálních dopadů také 319 lidských životů⁴. V bilanci příbramského báňského závodu se snížení světových cen nepromítlo ihned, protože až do roku 1894 vykupovala vídeňská mincovna kov za cenu dotovanou státem. Následně však již platila za ceny na světových trzích, takže od roku 1896 vykazoval horní závod většinou minusové výsledky, ročně ztrátu v průměru kolem 19%. Ta byla hrazena ze státních prostředků. Stát stříbro a olovo nutně potřeboval, ale s deficitním hospodařením pochopitelně nesouhlasil, a proto vyvíjel na báňský závod velký tlak, aby se podařilo zredukovat náklady. Prvním opatřením bylo snižování stavu zaměstnanců, následně omezování neproduktivních činností a zužování dobovacích prací jen na kvalitnější část ložisek⁵.

Přes tuto trvalou tendenci ztrátovosti vykázal přechodně příbramský báňský závod ve válečných letech určitý zisk. Jeho dosažení souviselo s momentálním zvýšením ceny stříbra a olova na světových trzích, nárůstem poptávky válečného průmyslu po těchto strategických kovech, jakož i v důsledku vzpomínaných úsporných opatření. Aktiva závodu se bohužel příliš neprojevila ve sféře sociální. Spíše naopak.

Prodloužila se mimo jiné pracovní doba na vybraných povrchových úsecích, např. hutníci museli pracovat 12 i více hodin denně (osmihodinová pracovní doba byla zavedena i na povrchových pracovištích až po válce, od 27. ledna 1919)⁶. Kvalitu a produktivitu práce ve válečných podmínkách nahradila intenzita. Jedním z důvodů byla skutečnost, že na místo kvalifikovaných pracovníků, povoláných na frontu, nastoupili nezpracovaní dělníci, někde na povrchu dokonce i ženy, děti a starci. Počet pracovníků činil před válkou v roce 1913 celkem 2 411 osob. Od druhého pololetí roku 1914 a v prvním pololetí roku 1915 došlo k poklesu na 2 123 pracovníků. V letech 1915–1917 se podařilo úbytek zastavit. V prvním pololetí roku 1917 závod vykazoval 2 221 zaměstnanců. Poté však následoval další pokles. Nejnižší stav pracovních sil v době války přineslo druhé pololetí roku 1918, kdy bylo evidováno 2 175 osob. To byl důsledek zejména zhroucení trhu se základními

⁴ HM PB, fond Sb. dok., Březohorská důlní katastrofa 1892.

AUTOR NEZNÁMÝ. *Der Brand der Silber-Bergwerke in Příbram*. Praha 1892, s. 5–56.

JANGL, Ladislav. Vývoj světové a české produkce stříbra za posledních sto let. *Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice (dále HPVT)*, Příbram 1971, s. 1–4.

LOMIČ, Václav. Příbramské doly na stříbro a jejich význam pro ekonomiku Čech v 19. století. *Sborník Mezinárodního symposia HPVT*, Příbram 1971, s. 1–11.

MAKARIUS, Roman. 120 let od důlní havárie na dole Marie na Březových Horách u Příbrami. *Uhlí, rudy, geologický průzkum*, Praha 2012, r. 60, č. 2, s. 12–15.

⁵ BAMBAS, Jiří. *Březohorský rudní revír*. Příbram 1990, s. 149.

HRABÁK, Josef. *Hornictví a hutnictví v království Českém*. Praha 1902, s. 135–164.

VELFL, Josef. Březohorský rudní revír a 70. výročí dosažení evropského rekordu hloubky dolu Anna. *Podbrdsko*, Příbram 2012, XIX, s. 162–164.

⁶ DIVIŠ, Julius. *Státní doly na stříbro a olovo v Příbrami*. Praha 1926, s. 229, 233–235.

VELFL, Josef. *Příbram v průběhu staletí*. Příbram 2003, s. 82–84.

potravinami, k tomu zuřící epidemie různých nemocí a pochopitelně i další odchody mužů na frontu..... Velké procento horníků trpělo podvýživou, bylo ve stavu nemocných nebo natolik zesláblých hladem, že nemohlo absolvovat pracovní činnost, a tak docházelo z jejich strany k zastavení práce v rámci celého báňského závodu⁷.

Plynulý chod dolů a huti byl soustavně omezován také nedostatkem materiálu nutného pro těžbu a výrobu, jako bylo uhlí, koks, olej, stavebniny, trhavy a podobně. Od roku 1917 se například místo chybějícího dynamitu zkoušel tzv. tekutý kyslík. Z důvodu nedostatku řepkového oleje byly od roku 1916 zavedeny v březohorských dolech acetylenové kahance – karbidky. Velké těžkosti vznikaly v oblasti zabezpečování pohonných sil. Většina koní musela být předána armádě. Místo nich získal báňský závod pouze dva nákladní automobily (Perl a Saurer) s přívěsným vozem. Vedení dolů v čele s Ing. Aloisem Zdráhalem sice žádalo o dodávku tuzemských vozů Praga, mimo jiné i s ohledem na snadnější dostupnost náhradních dílů, avšak marně. Provoz poskytnutých nákladních automobilů byl poměrně drahý, poruchový, navíc nedokázal pokrýt veškeré požadavky na transport v rámci báňského závodu⁸.

Nejtěživější situace nastala v posledních dvou letech války (1917–1918). Vinou výpadků v dodávkách uhlí nefungovaly mimo jiné kompresory, takže veškeré vrtání se provádělo ručně, a vázly i další činnosti. Při zajišťování podzemních pracovišť přidávali horníci do malty určené na klenbu dobývek místo vápna karbidový popel a od poloviny roku 1918 se dobývky pro naprostý nedostatek zdícího materiálu neklenuly vůbec. Tehdy došlo taktéž k zastavení průzkumných prací a těžily se jen nejbohatší úložky rudních žil. Březohorský rudní revír byl takto drancován a dolování podřízeno jedinému cíli, zásobovat huť maximálním množstvím rudy pro válečné účely. V roce 1914 se podařilo vyrubat 18 225,4 t rudy, ze které bylo získáno 38,6 t stříbra a 4 643,1 t olova. O rok později zaznamenal báňský závod celkový nárůst, 19 489,4 t rudy, což přineslo 40,5 t stříbra a 4 784,6 t olova. Oproti tomu v roce 1918 horníci vytěžili jen 8 034,1 t rudy a to znamenalo zisk 15,4 t stříbra a 2 359,3 t olova⁹.

Stříbrná huť byla z nařízení vojenské správy nucena zpracovávat i cizí rudy, často nekvalitní, což způsobovalo nepravidelnost provozu a úniky ve výrobě. Z důvodu urychlení transportu a následného zpracování dovážené cínové a wolframové rudy a také dodávek uhlí byla roku 1915 postavena z příbramského vlakového nádraží k Anenskému dolu tzv. polní Bleichertova jednolanová dráha. Do Příbrami byly dováženy tyto rudy zejména z Zinwaldu (Cínovce), Schönfeldu (Krásna) a z dalších revírů, v letech 1915–1916 denně až 20 železničních vagonů, ke zpracování na anenské úpravně. Po jejím zrušení v roce 1917 pak byly rudy přepravovány dále

⁷ DIVIŠ, Julius. *Státní doly na stříbro a olovo v Příbrami*. Praha 1926, s. 298.

⁸ DIVIŠ, Julius. *Státní doly na stříbro a olovo v Příbrami*. Praha 1926, s. 230–237.

JEŽEK, Vladimír. *19 kapitol o březohorském rudním revíru*. Příbram 1981, s. 185–186.

⁹ DIVIŠ, Julius. *Státní doly na stříbro a olovo v Příbrami*. Praha 1926, s. 298, 302–303.

VELFL, Josef. Příbram a vznik Československa. *Středočeský vlastivědný sborník*, Roztoky u Prahy 2008, s. 54–67.

v důlních vozech tažených benzinovou lokomotivou k úpravně sousedního dolu Vojtěch. Tímto směrem se ubírala i část uhlí určeného pro kotle v areálu Vojtěšského dolu a v přilehlých provozech. Proti stavbě lanové dráhy vedení báňského závodu protestovalo poukazujíc na nákladnost projektu, nevýhodnost i s ohledem na nárůst dalšího provozního personálu a podobně. Navrhovalo, aby byla zřízena z vlakového nádraží do areálu dolu Vojtěch železniční vlečka. K tomu skutečně došlo, ale až po skončení války v roce 1919, kdy byla zároveň zrušena lanová dráha na důl Anna. Jak již bylo konstatováno, z důvodu velkého úbytku pracovníků úpravny, způsobeného mobilizací, musela být nakonec zastavena činnost anenské úpravny a veškeré rudy byly dodávány úpravně vojtěšské. Ta pracovala ve dvou směnách a její provoz byl zajištěn postavením rezervního parního stroje. Vojtěšská úpravna byla dále roku 1917 přestavěna a doplněna o dva Linkenbachovy splavy a o nový systém takzvaných druhovadel, s cílem zmenšit ztráty kovu při úpravnickém procesu, neboť úpravna tehdy dostávala ke zpracování stále chudší a chudší rudy. Ve vysokých pecích příbramské huti se tavila vedle vytěžené rudy rovněž liteřina, stará měď a mosaz, akumulátorové desky a další materiál. Při častých změnách technologie vznikaly v huti obrovské ztráty a provoz byl velmi neekonomický. V druhé polovině válečných let putovaly do huti denně k vytavení olova vagony naplněné dělostřeleckými střelami s ocelovými a niklovými plášti. Tamní továrna na olověné zboží nesměla z nařízení vojenské správy zpracovávat zakázky pro civilní sektor, pouze válečné objednávky. Vyráběly se zde zejména plechy k muničním skladům a prachárnám¹⁰.

Stále častěji docházelo k přerušování práce. Přispívalo k tomu již vzpomínané špatné zásobování obyvatelstva potravinami, oblečením, palivem a dalším nejnужnějším zbožím, jakož i četné epidemie zákeřných nemocí. Rozvrat v zásobování, doprovázený prudkým růstem cen a černým trhem, dolehl zvláště bolestně na sociálně nejslabší vrstvy obyvatelstva, zejména řadové horníky žijící v městské zástavbě, kteří neměli možnost využívat doplňkové zemědělské malovýroby, jako někteří jejich kolegové z okolních vesnic. Potraviny byly postupně rozdělovány pouze z obecních aprovizačních zásob přidělovým systémem. Dne 5. 4. 1915 vznikla z těchto důvodů také v Příbrami tzv. chlebová komise, která měla na starost vydávání chlebových lístků. Na počátku války činil přiděl na osobu a týden 2 kg chleba nebo 1 050 – 1 400 g mouky. Toto množství se v průběhu války několikanásobně snížilo a naopak cena vzrostla asi třicetkrát. Na černém trhu se některé potraviny prodávaly až o 1 200 % draž.

Válečná mašinérie přinesla s sebou nejen hlad a bídu, ale i nemoci. Například v roce 1918 město Příbram zachvátila epidemie tzv. španělské chřipky, na kterou denně umíralo šest až sedm lidí. Šíření této i dalších epidemií bylo způsobeno pravděpodobně tím, že ve městě došlo ke zřízení vojenského lazaretu, jehož kapacita činila téměř 900 pacientů z řad vojáků rakousko-uherské armády. V příbramském

¹⁰ DIVIŠ, Julius. *Státní doly na stříbro a olovo v Příbrami*. Praha 1926, s. 229–232.

KUNICKÝ, Zdeněk – VURM, Karel. *700 let hutnictví stříbra a olova na Příbramsku*. Příbram 2011, s. 61–65.

lazaretu zemřelo tehdy 34 vojáků. Byli to příslušníci mnoha národností. Pro potřeby lazaretu zabrala vojenská správa nejprve vyčleněné prostory nemocnice, poté i budovy některých příbramských škol. Výuka byla během zimních měsíců nadále vážně narušována pro katastrofální nedostatek uhlí. To postihlo také Vysokou školu báňskou v Příbrami i zdejší Horní školu. Již předtím byla povolána řada studentů a i pedagogů k vojenským útvarům. Museli narukovat a teprve poté mohla škola žádat velitelství jejich regimentů o tzv. vyreklamování pro potřeby hornictví a montánního školství. Ne vždy jim však bylo vyhověno. Ministerstvo veřejných prací zároveň vydalo směrnici o zaopatřování pozůstalých rodin po padlých a dále naléhalo na Horní školu v Příbrami, aby zařazovala mezi své žáky také vojáky, kteří se po zranění na frontách stali invalidními. Školy se musely podílet též na sběru kovů, teplého oblečení pro vojáky na frontách a podobně. Po vypuknutí války s Itálií v roce 1915 se stala Příbram a Březové Hory dočasným domovem asi 400 italských uprchlíků z rakouských oblastí zasažených boji. Již koncem října 1914 našlo v Příbrami útočiště 869 polských a rusínských běženců z Haliče, které koncem roku 1916 vystřídalo 147 Chorvatů, 55 Ukrajinců a 231 polských Židů. Rovněž jejich přítomnost způsobovala městu nemalé potíže, zejména s ubytováním a zásobováním¹¹.

Světová válka skončila roku 1918 porážkou a rozpadem Rakouska-Uherska a zároveň vznikem samostatné Československé republiky, konstituované na demokratických základech. Duchovním základem státního útvaru, který se hrdě hlásil k historické tradici českého státu, byl ideál demokracie a humanity, chápaný jako protiklad svrženého autoritativního monarchismu, umocněný v případě českého a slovenského národa snahou hledat východisko z německého a maďarského područí. To, že to nebude jednoduchá cesta, ukázalo i na Příbramsku následující období a s tím související složitá a dlouhodobá konsolidace poměrů ve společnosti, příbramské hornictví nevyjímaje. Technickou a administrativní správu zdejšího závodu, přejmenovaného na Státní doly na stříbro a olovo v Příbrami, obstarávalo státní báňské ředitelství, v jehož čele působil až do konce svého života v roce 1920 přednosta závodu Ing. Alois Zdráhal. O jeho schopnostech a úspěšné kariéře svědčí fakt, že vykonával funkci nejvyššího představitele státního báňského závodu od roku 1905, tedy ještě v době Rakouska-Uherska, a následně i po vzniku Československé republiky. Závod pod jeho vedením byl podřízen přímo ministerstvu veřejných prací. Navzdory Zdráhalovu úsilí, jakož i snaze dalších jeho spolupracovníků z vedení závodu, výkonnost v některých báňských profesích měla značný propad ve srovnání s předválečnými poměry. Například výsledky práce lamačů se přiblížily předválečné úrovni až roku 1921¹². To však je již jiná kapitola. Nejbolestnější byly ztráty na lidských životech, které si vybraly četné oběti i mezi hornictvem.

¹¹ MAJER, Jiří. *Sody do dějin Středního hornického učiliště v Příbrami*. Příbram 2003, s. 106–109.

VELFL, Josef a kolektiv. *Legionáři z Příbramska*. Příbram 2002, s. 16–17.

¹² DIVIŠ, Julius. *Státní doly na stříbro a olovo v Příbrami*. Praha 1926, s. 238.

1/Příbramský báňský závod byl za války podřízen vojenské správě, které velel nejprve npor. Reiner (na snímku uprostřed ve světlé uniformě). Na fotografii jsou dále představitelé závodu (zleva): báňský rada Ing. Vratislav Janáček, vrchní báňský rada Ing. Julius Diviš, dvorní rada a přednosta závodu Ing. Alois Zdráhal, báňský rada Ing. Eduard Bartoš a zcela vpravo komisař Ing. Vilém Broul.

2/Vykládání wolframové rudy z nákladního automobilu na březohorské úpravně za účelem dalšího zpracování pro válečné účely.

3/Četníci při jedné z kontrol během 1. světové války na příbramském vlakovém nádraží dohlíží na transport válečných uprchlíků z Haliče.